PARADIGMA, No.4, 2025, səh.46-54
https://doi.org/10.30546/30015.2025.01.4.1021

VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM UŞAQLARLA SOSİAL İŞDƏ TƏŞKİLATİ ÇƏTİNLİKLƏRİN TƏHLİLİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

N.H. Qəhrəmanova
Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan
e-mail: niluferqehremanova@gmail.com

Xülasə. Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial iş sosial siyasətin ən vacib istiqamətlərindən biridir. Bu kateqoriyaya daxil olan uşaqların sosiallaşması, psixoloji dəstəyi, təhsil və inteqrasiya imkanlarının təmin olunması dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının qarşısında mühüm vəzifə kimi dayanır. Məqalədə valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla aparılan sosial işin mahiyyəti, mövcud təşkilati çətinliklər, dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri, həmçinin sosial xidmət strukturlarının fəaliyyətində yaranan problemlər təhlil olunur. Bununla yanaşı, sosial iş prosesinin səmərəliliyinin artırılması üçün təklif və inkişaf istiqamətləri göstərilir.

Açar sözlər: Sosial iş, uşaq müdafiəsi, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar, sosial xidmətlər, institusional qayğı, himayədarlıq.

Giriş

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar cəmiyyətin ən həssas sosial qruplarından birini təşkil edir. Belə uşaqların yetkinlik dövrünə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi xüsusi sosial dəstək tələb edir. Onların sosial mühitə sağlam inteqrasiya olunması və gələcəkdə müstəqil həyat qurmaq bacarığının formalaşdırılması da bu dəstəyin əsas hədəflərindəndir. Azərbaycan Respublikasında uşaq müdafiəsi sahəsində mühüm hüquqi baza mövcuddur və dövlət tərəfindən əhatəli sosial siyasət həyata keçirilir. Bununla belə, praktikada bir sıra təşkilati çətinliklər mövcuddur və bu, sosial xidmətlərin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Nəticədə uşaqların ehtiyaclarının tam şəkildə ödənilməsi çətinləşir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla işdə təkcə qoruyucu mühitin yaradılması kifayət etmir. Bununla yanaşı, uşaq mərkəzli yanaşma, fərdi inkişaf proqramları və sosial işçi-peşəkar dəstəyinin gücləndirilməsi də vacibdir. Xüsusilə institusional qayğıdan ailə-mərkəzli xidmətlərə keçid müasir sosial siyasətin əsas tendensiyalarından biri kimi qəbul olunur. Bu məqalədə Azərbaycan reallığında valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial işin mövcud vəziyyəti, təşkilati çətinliklər və inkişaf istiqamətləri araşdırılır. Məqalənin məqsədi Azərbaycanda valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial iş prosesində mövcud olan təşkilati çətinlikləri sistemli şəkildə təhlil etmək, bu çətinliklərin səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək və beynəlxalq təcrübə əsasında sosial xidmət sisteminin inkişafı üçün konkret təkliflər irəli sürməkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondadır ki, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial iş sahəsində mövcud olan institusional problemlər ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə – institusional

qayğı, kadr təminatı, psixoloji xidmətlər və inteqrasiya mexanizmləri üzrə sistemləşdirilmiş şəkildə təhlil edilmişdir. Eyni zamanda təklif edilən inkişaf istiqamətləri beynəlxalq təcrübələr əsasında formalaşdırılmış və Azərbaycan şəraitinə uyğunlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın metodologiyası keyfiyyət yönümlü yanaşmaya əsaslanmış və sosial xidmət sisteminin çoxşaxəli təhlilini aparmaq üçün bir neçə elmi metoddan istifadə edilmişdir. Bu çərçivədə normativ-hüquqi sənədlərin və elmi ədəbiyyatın analizi, beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli təhlil, rəsmi statistika və ikinci dərəcəli məlumatların işlənməsi həyata keçirilmişdir. Toplanmış məlumatlar analitik ümumiləşdirmə metodu vasitəsilə sistemləşdirilmiş və mövzunun əsas təşkilati çətinlikləri ilə inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial işin mahiyyəti

Valideyn himayəsindən məhrum uşaq anlayışı Azərbaycan qanunvericiliyində dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Bu anlayışın məzmunu müxtəlif sosial risk faktorlarını da özündə birləşdirir. "Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Qanuna əsasən, valideynlərini itirmiş, valideynlərinin qəyyumluq vəzifələrini icra edə bilmədiyi, yaxud valideynlik hüquqlarından məhrum edildiyi hallar olduqda belə uşaqlar dövlətin himayəsinə götürülür. Bu kateqoriyaya həmçinin sosial təhlükədə olan, ailədə zorakılıq, laqeydlik və ya ağır həyat şəraiti ilə üzləşmiş uşaqlar da daxil edilə bilər. Belə uşaqların müdafiəsi dövlət üçün yalnız hüquqi öhdəlik deyil, həm də sosial məsuliyyət kimi qəbul olunur. Ona görə də bu uşaqlarla aparılan sosial iş xüsusi diqqət, koordinasiya və peşəkarlıq tələb edir. Sosial işin əsas məqsədi uşağın təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, onun sağlam inkişafını, psixoloji sabitliyini və cəmiyyətə tamhüquqlu üzv kimi inteqrasiyasını təmin etməkdir [2, s.115].

Sosial iş bu sahədə bir neçə əsas funksiyanı özündə birləşdirir. Bu funksiyalar uşaqların fərdi ehtiyaclarına uyğun şəkildə həyata keçirilir. Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla aparılan sosial iş həm hüquqi müdafiəni, həm sosial-iqtisadi dəstəyi, həm də psixoloji yardım mexanizmlərini əhatə edir. Hər bir uşaq yaşadığı travmaya görə fərqli ehtiyaca malik olur. Buna görə sosial işçi uşağın vəziyyətini fərdi şəkildə qiymətləndirir və ona uyğun inkişaf planı hazırlayır. Bu proses həm uşaq müəssisələrində, həm də ailə-mərkəzli qayğı modellərində icra olunur. Bu fəaliyyətlər nəticəsində uşaqların sosial rifahı yüksəlir. Onların gələcəkdə öz ayaqları üzərində dura bilməsi və müstəqil həyat qurması üçün zəmin formalaşır. Sosial iş bu sahədə üç əsas istiqaməti əhatə edir:

1. Sosial–psixoloji dəstək - Sosial–psixoloji dəstək uşaqların yaşadıqları emosional travmaların azaldılması və özlərini təhlükəsiz hiss etmələrinin təmin olunmasına yönəlir. Bu proses fərdi psixoloji söhbətlər, incəsənət və oyun terapiyası kimi metodlarla həyata keçirilir

və uşağın özünə dəyər hissinin bərpasına kömək edir. Davranış pozuntularının korreksiyası və emosional sabitliyin gücləndirilməsi də bu mərhələnin əsas tərkib hissələridir.

2. Sosial adaptasiya və sosiallaşma - Sosial adaptasiya uşağın yeni mühitə uyğunlaşması, sosial norma və qaydaları mənimsəməsi və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılmasını hədəfləyir. Valideyn himayəsindən məhrum uşaqların məktəb və icma mühitinə inteqrasiyası xüsusi sosial dəstək tələb edir və sosial işçi bu prosesdə uşağın sosial davranışını müşahidə edərək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Sosial fəaliyyətlərə, könüllülük və qrup işlərinə cəlb olunma onların özlərini cəmiyyətin bir hissəsi kimi hiss etmələrinə şərait yaradır.

3. Təhsil və peşəyönümlü dəstək - Təhsil və peşəyönümlü dəstək uşağın akademik inkişafını, maraq dairəsini və gələcək peşə seçimini dəstəkləməyə yönəlmiş sosial iş fəaliyyətidir [3, s.94]. Sosial işçi uşağın dərsə davamiyyətini, təhsil göstəricilərini və fərdi potensialını izləyərək ona uyğun inkişaf planı hazırlayır. Peşə seçimi, kurslara yönləndirmə və müstəqil həyat bacarıqlarının (maliyyə savadlılığı, məişət vərdişləri və s.) formalaşdırılması bu istiqamətin əsas komponentlərini təşkil edir [4, s.152].

Mövcud təşkilati çətinliklər

Azərbaycan reallığında valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial xidmətlərin təşkili bir sıra ciddi çətinliklərlə müşayiət olunur və bu çətinliklər sistemin ümumi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Problemlər həm dövlət qurumlarının struktur xüsusiyyətləri, həm icra mexanizmləri, həm də xidmətlərin praktiki tətbiqi ilə bağlıdır. Sosial xidmət sisteminin nəzəri əsasları mövcud olsa da, tətbiq zamanı yaranan uyğunsuzluqlar uşaqların ehtiyaclarının tam qarşılanmasını çətinləşdirir. Nəticədə bəzi hallarda sosial müdafiə sistemi yalnız minimal xidmət göstərməklə məhdudlaşır və uşaqların inkişafını tam təmin etmir [1, s.74].

Mövcud çətinliklərin tək səbəbi resurs çatışmazlığı deyil; koordinasiya problemləri, peşəkar hazırlığın zəifliyi və struktur islahatlarının yetərsizliyi də vəziyyəti çətinləşdirir. Dövlət qurumları arasında iş bölgüsünün tam müəyyən olunmaması, sosial işçilərin iş yükünün yüksək olması və xidmətlərə nəzarətin zəif təşkili əsas çatışmazlıqlardandır. Bu vəziyyət sistemin daha çevik və səmərəli işləməsi üçün institusional dəyişikliklərin vacibliyini göstərir.

Son illərdə ailə-mərkəzli və icma əsaslı xidmət modelləri tətbiq edilsə də, uşaqların böyük hissəsi hələ də uşaq evləri və internatlarda saxlanılır. Bu müəssisələrin fəaliyyət prinsiplərinin çoxu köhnə idarəetmə yanaşmalarına əsaslandığı üçün müasir sosial iş standartlarına tam uyğun gəlmir. Araşdırmalar institusional qayğının uşaqların psixoloji inkişafına mənfi təsir etdiyini, emosional sabitliyi zəiflətdiyini və şəxsiyyət formalaşmasını ləngitdiyini göstərir [11, s.51].

İnstitusional mühitdə böyüyən uşaqlar çox vaxt fərdi diqqətdən, emosional dəstəkdən və ailə mühitinin yaratdığı təhlükəsizlik hissindən məhrum olurlar. Böyük kollektivdə yaşamaq

onların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını çətinləşdirir və sosial bacarıqların formalaşmasında boşluqlar yaradır. Bu səbəbdən ailə tipli qayğı müəssisələrinin genişləndirilməsi və uşaq evlərindəki uşaqların sayının azaldılması sosial siyasətin əsas hədəflərindən biri kimi qiymətləndirilir.

Sosial xidmət müəssisələrində çalışan əməkdaşların bir hissəsinin xüsusi sosial iş təhsili olmaması da xidmətin keyfiyyətinə təsir göstərir. Sosial iş uşaqların psixoloji vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi və travma yönümlü müdaxilələrin tətbiqi üçün xüsusi bilik və metodoloji hazırlıq tələb edir. Bu tələblər tam təmin olunmadıqda işçilər uşaqların ehtiyaclarını düzgün müəyyən etməkdə və onlara uyğun müdaxilə planı hazırlamaqda çətinlik çəkirlər.

Kadr çatışmazlığı ilə yanaşı, mövcud işçilərin iş yükünün yüksək olması da sosial işin keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Beynəlxalq standartlara görə sosial işçilər üçün optimal iş yükü 12–15 uşaq arasında dəyişməlidir; Böyük Britaniyada bu rəqəm 12–18 nəfər kimi qəbul olunur, UNICEF isə risk qrupunda olan uşaqlar üçün 10–12 nəfərlik yükü tövsiyə edir. Azərbaycanda isə dövlət uşaq müəssisələrində bir sosial işçiyə orta hesabla 28–32 uşaq düşür ki, bu, beynəlxalq standartlardan xeyli çoxdur. Bu vəziyyət fərdi yanaşmanı məhdudlaşdırır və sosial proqramların formal xarakter almasına səbəb olur. Bu baxımdan kadr hazırlığının gücləndirilməsi və sosial işçilərin motivasiya mexanizmlərinin yaradılması vacibdir [8, s.83].

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar üçün hazırlanmalı olan fərdi inkişaf planlarının (FİP) nəzərdə tutduğu funksiyalar da praktikada tam həyata keçirilmir. Bir çox hallarda planlar formal şəkildə tərtib olunur və uşağın real psixoloji durumu, davranış xüsusiyyətləri və təhsil ehtiyacları nəzərə alınmır. Bu isə planların uşağın inkişafına təsirini azaldır və sosial xidmətin effektivliyini aşağı salır.

FİP-lərin düzgün tətbiq edilməməsi uşaqların təhsilində, sosiallaşmasında və psixoloji inkişafında əlavə çətinliklər yaradır. Bu planların effektivliyini artırmaq üçün sosial işçilərin sayı artmalı, monitorinq bacarıqları gücləndirilməli və uşaqların inkişaf dinamikası davamlı şəkildə izlənməlidir.

Uşaq müəssisələrində psixoloq və pedaqoqların üzərindəki yükün çox olması da xidmətin keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Psixoloqların yalnız kəskin problemlərlə üzləşən uşaqlarla işləyə bilməsi, digər uşaqların isə diqqətdən kənarda qalması vəziyyəti daha da ağırlaşdırır. Pedaqoqların eyni anda bir neçə rol icra etməsi – tədris, tərbiyə və nəzarət – onların iş yükünü daha da artırır [9, s.86].

Bu ağır iş yükü işçilərdə peşəkar yanmanı gücləndirir və motivasiyanı azaldır. Bu səbəbdən psixoloji müşahidə, emosional ehtiyacların müəyyən olunması və sosial bacarıqların

inkişafı kimi fəaliyyətlər tam həyata keçirilmir. İş yükünün optimallaşdırılması və psixoloq–pedaqoq sayının artırılması bu sahədə vacib ehtiyacdır.

Müəssisəni tərk edən gənclər üçün sosial adaptasiya proqramlarının məhdud olması onların müstəqil həyata keçidini çətinləşdirir. Real həyat bacarıqlarının yetərincə formalaşmaması – maliyyə idarəetməsi, iş tapma, ünsiyyət qurma və s. gənclərin əmək bazarına uyğunlaşmasını gecikdirir. Sosial dəstək şəbəkəsinin, o cümlədən valideyn və mentor dəstəyinin olmaması da psixoloji çətinlikləri artırır. Buna görə bu gənclər üçün mentorluq, sosial mənzil və məşğulluq dəstəyi kimi xidmətlərin genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında uşaq müdafiəsi sahəsində mühüm normativ sənədlər mövcud olsa da, bu sənədlərin tam tətbiqi bir sıra təşkilati və sosial səbəblərlə ləngiyir. “Uşaq hüquqları haqqında” Qanun, “Sosial xidmət haqqında” Qanun və Dövlət Uşaq Strategiyası sosial xidmətlərin təşkili üçün əsas hüquqi baza yaratsa da, praktiki mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac qalır [10, s.54].

Dövlət siyasəti institusional qayğıdan ailə-mərkəzli qayğıya keçidi hədəfləyir, lakin ailə institutunun zəifləməsi, himayədar ailələrin sayının azlığı, maddi stimulların məhdudluğu və ictimai şüurun yetərincə inkişaf etməməsi bu prosesin səmərəliliyini azaldır. Bu çətinliklər göstərir ki, valideyn himayəsindən məhrum uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində daha sistemli və davamlı islahatlara ehtiyac var. Sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, kadr hazırlığının gücləndirilməsi və ailə-mərkəzli yanaşmanın genişləndirilməsi bu istiqamətdə əsas prioritetlərdən olmalıdır.

Sosial işin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq təcrübə əsasında inkişaf istiqamətləri

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial işin təkmilləşdirilməsi həm milli sosial siyasət, həm də beynəlxalq təcrübənin təhlili əsasında müəyyən edilir. Müasir dövrdə sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, institusional qayğıdan ailə-mərkəzli yanaşmaya keçidin gücləndirilməsi və uşaqların rifahının yüksəldilməsi sosial siyasətin əsas istiqamətlərindəndir. Bu islahatlar yalnız mövcud problemlərin həllinə deyil, uşaqların daha təhlükəsiz və dayanıqlı mühitdə böyüməsinə şərait yaratmağa xidmət edir. Bu məqsəd kompleks yanaşma tələb edir və bir sıra struktur dəyişikliklərini zəruri edir [6, s.47].

Dünya təcrübəsi göstərir ki, uşağın ailə mühitində böyüməsi onun psixoloji və sosial inkişafı üçün daha əlverişlidir. Buna görə də bir çox ölkələr institusional qayğını azaltmağa və ailə tipli xidmətləri genişləndirməyə üstünlük verir. Azərbaycan üçün də bu yanaşma aktualdır. Uşaq evlərində böyüyən uşaqların sayının azaldılması və onların ailə mühitinə yaxın qayğı modeli ilə əhatə olunması vacibdir. Bunun üçün ailə tipli evlər, kiçik qruplu evlər və himayədar

ailə xidmətləri daha geniş tətbiq edilməlidir. Bu, uşaqların fərdi ehtiyaclarına uyğun qayğı almasına və gələcək sosial adaptasiyasının güclənməsinə şərait yaradır.

Himayədarlıq sistemi sosial müdafiənin ən effektiv formalarından biri hesab olunur. Sistemin səmərəli işləməsi üçün himayədar ailələrə psixoloji və pedaqoji hazırlıq verilməli, onlar üçün peşəkar dəstək və monitorinq mexanizmləri gücləndirilməlidir. Maddi stimulların artırılması da ailələrin prosesə daha aktiv qoşulmasına təkan verir. Bu tədbirlər uşaqların institusional qayğıya düşmə ehtimalını azaldır və onların ailə mühitinə yaxın şəraitdə böyüməsini təmin edir.

Sosial işin keyfiyyəti bu sahədə çalışan mütəxəssislərin peşəkarlığından asılıdır. Sosial iş ixtisasının tədris məzmununun təkmilləşdirilməsi, təcrübə proqramlarının genişləndirilməsi və beynəlxalq tədris standartlarının tətbiqi kadr hazırlığında mühüm rol oynayır. İşə qəbul zamanı namizədin praktik bacarıqları, etik davranışları və psixoloji hazırlığı nəzərə alınmalıdır. Sosial işçilər üçün davamlı təlim və ixtisasartırma kurslarının təşkili müasir yanaşmaların tətbiqinə imkan yaradır. Peşəkar kadr potensialı olmadan sosial xidmət sistemi yalnız formal xarakter daşıyır və uşaqların inkişaf ehtiyaclarını tam qarşılamır [5, s.81].

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqların böyük bir hissəsi travmatik təcrübələrdən keçdiyi üçün psixoloji dəstək bu sahədə əsas istiqamətlərdən biridir. Fərdi psixoloji planların hazırlanması, müntəzəm müşahidə və ehtiyaca uyğun konsultasiya uşaqların emosional sabitliyinin bərpasında mühüm rol oynayır. Psixoloji dəstək yalnız travmanın aradan qaldırılmasına deyil, uşağın gələcəkdə sosial çətinliklərlə mübarizə qabiliyyətinin artırılmasına da yönəlməlidir. Bu məqsədlə müəssisələrdə psixoloqların sayı artırılmalı və müasir psixoloji metodların tətbiqi genişləndirilməlidir.

Müəssisəni tərk edən gənclər üçün müstəqil həyata keçid mərhələsi ən həssas dövrlərdən biridir. Sosial dayaqların azlığı, həyat bacarıqlarının zəif formalaşması və əmək bazarına uyğunlaşma çətinlikləri onların sosial inteqrasiyasını ləngidir. Buna görə mentorluq proqramları, sosial mənzil layihələri, məşğulluq dəstəyi və sosial bacarıqların inkişafını nəzərdə tutan təlimlər genişləndirilməlidir. Belə proqramlar gənclərin özünəinamını gücləndirir və onların cəmiyyətə daha rahat uyğunlaşmasına kömək edir.

Bir çox ölkələrdə ailə-mərkəzli modelin üstün nəticələr göstərməsi Azərbaycan üçün də mühüm nümunədir. Skandinaviya ölkələrində uşaqların böyük qismi himayədar ailələrdə yerləşdirilir, Böyük Britaniyada isə sosial işçilər uşağın vəziyyətini davamlı izləməklə riskləri vaxtında müəyyən edirlər. Gürcüstan və Qazaxıstan kimi ölkələrdə internatların mərhələli şəkildə ləğvi ailə tipli qayğı xidmətlərinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur [7, s.284].

Azərbaycan üçün bu modelin tətbiqi realdır, lakin sosial-mədəni mühit, ailə institutunun vəziyyəti və maddi mexanizmlər nəzərə alınmalıdır. Himayədar ailələrin sayının artırılması, peşəkar sosial işçilərin yetişdirilməsi və icma əsaslı xidmətlərin genişləndirilməsi uşaqların sosial rifahına müsbət təsir göstərə bilər.

Nəticə

Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial iş sahəsində aparılan bu tədqiqat göstərdi ki, mövcud sosial xidmət sistemi müəyyən hüquqi və institusional baza üzərində qurulsa da, təşkilati çətinliklər səbəbindən uşaqların ehtiyacları tam şəkildə ödənilmir. Tədqiqatın gedişində əldə olunan əsas nəticələri və təklifləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

Tədqiqatın əsas nəticələri:

– Azərbaycan Respublikasında valideyn himayəsindən məhrum uşaqların müdafiəsi sahəsində hüquqi baza mövcud olsa da, bu bazanın praktik tətbiqi zamanı institusional qayğının üstünlük təşkil etməsi uşaqların psixoloji və sosial inkişafına mənfi təsir göstərir.

– Sosial xidmət müəssisələrində kadr çatışmazlığı və sosial işçilərin iş yükünün beynəlxalq standartlarla müqayisədə yüksək olması sosial işin keyfiyyətini azaldır, hər bir uşağa fərdi yanaşma imkanlarını məhdudlaşdırır və xidmətlərin çox vaxt formal xarakter daşımasına gətirib çıxarır.

– Fərdi inkişaf planlarının (FİP) hazırlanması nəzəri cəhətdən uşağın ehtiyaclarına uyğun inkişaf strategiyasını müəyyən etməli olduğu halda, praktikada bu planların əhəmiyyətli hissəsi kağız üzərində qalır və uşağın təhsil, sosiallaşma və psixoloji rifahına real təsiri zəif olur.

– Uşaq müəssisələrində psixoloq və pedaqoqların üzərindəki yüksək iş yükü, eləcə də psixoloji dəstək xidmətlərinin bütün uşaqları əhatə etməməsi onların emosional ehtiyaclarının tam ödənilməsinə mane olur və uzunmüddətli sosial adaptasiya prosesini çətinləşdirir.

– Müəssisəni tərk edən gənclər üçün sosial adaptasiya və müstəqil həyata hazırlıq proqramlarının yetərsizliyi onların əmək bazarına inteqrasiyasını, sosial münasibətlər qurmasını və həyat bacarıqlarını tətbiq etməsini çətinləşdirir. Bu da gənclərin cəmiyyətə tam inteqrasiyasını ləngidən mühüm amil kimi çıxış edir.

– Beynəlxalq təcrübə (Skandinaviya ölkələri, Böyük Britaniya, Gürcüstan, Qazaxıstan və s.) göstərir ki, ailə-mərkəzli və icma əsaslı qayğı modelləri institusional qayğıya nisbətən daha səmərəli hesab olunur və uşaqların sosial rifahına müsbət təsir göstərir. Azərbaycan üçün bu modelin tətbiqi realdır, lakin sosial-mədəni mühit və mövcud təşkilati resurslar nəzərə alınmalıdır.

Təklif və tövsiyələr:

– Valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla bağlı sosial xidmət sistemində institusional qayğının mərhələli şəkildə azaldılması və ailə-mərkəzli, icma əsaslı qayğı modellərinin – ailə tipli evlər, kiçik qruplu evlər, himayədar ailələr – daha geniş tətbiqi təmin edilməlidir.

– Sosial işçi və psixoloq kadrlarının sayının artırılması, onların peşəkar hazırlığının gücləndirilməsi və iş yükünün beynəlxalq standartlara uyğun normativ çərçivədə tənzimlənməsi vacibdir. Bu məqsədlə müntəzəm təlim proqramları, ixtisasartırma kursları və praktik təcrübə mexanizmləri genişləndirilməlidir.

– Fərdi inkişaf planlarının (FİP) hazırlanması və icrası üçün effektiv monitorinq və qiymətləndirmə sistemi qurulmalı, hər bir uşaq üzrə inkişaf dinamikası mütəmadi izlənilməli və planların formal sənəd deyil, real iş aləti kimi tətbiqi təmin edilməlidir.

– Uşaqlar üçün psixoloji dəstək proqramları genişləndirilməli, hər bir uşaq üçün fərdi psixoloji yardım planı hazırlanmalı, psixoloq–uşaq nisbəti optimallaşdırılmalı və müasir psixoterapevtik yanaşmaların (oyun terapiyası, incəsənət terapiyası və s.) tətbiqinə şərait yaradılmalıdır.

– Müəssisəni tərk edən gənclər üçün mentorluq, sosial mənzil, peşə hazırlığı və məşğulluq dəstəyini özündə birləşdirən kompleks sosial adaptasiya proqramları hazırlanmalı və mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu proqramlar gənclərin müstəqil həyata hazırlanmasına və sosial inteqrasiyasına yönəlməlidir.

– Himayədarlıq və qəyyumluq sisteminin inkişafı üçün maddi və psixoloji stimullaşdırma mexanizmləri tətbiq edilməli, ictimai maarifləndirmə tədbirləri gücləndirilməli və ailələrin bu prosesə cəlb olunması təşviq edilməlidir.

– Beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq üçün UNICEF, digər beynəlxalq təşkilatlar və qabaqcıl ölkələrlə əməkdaşlıq genişləndirilməli, uşaq müdafiəsi standartları milli siyasətə mərhələli şəkildə inteqrasiya olunmalıdır.

Bu təkliflərin həyata keçirilməsi valideyn himayəsindən məhrum uşaqların sosial müdafiə səviyyəsini yüksəltməyə, onların psixoloji rifahını yaxşılaşdırmağa və cəmiyyətə inteqrasiyasını gücləndirməyə xidmət edəcək. Nəticə etibarilə, bu istiqamətdə atılacaq addımlar həm uşaqların fərdi inkişafına, həm də cəmiyyətin sosial sabitliyinə müsbət təsir göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Baxşalıyev Ş., (2013), Sosial iş nəzəriyyəsi, Bakı, Elm və Təhsil, 256 s.
2. Əliyeva S., (2018), Uşaq müdafiəsi və sosial iş, Bakı, Təhsil Nəşriyyatı, 210 s.
3. Əliyev F., (2019), Uşaq psixologiyası, Bakı, Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı, 188 s.

4. Hüseynova R., (2021), Uşaq hüquqları və sosial müdafiə, Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı, 230 s.
5. Kazimov E., (2018), Himayədarlıq sistemi və inkişaf perspektivləri, Sosial Araşdırmalar, №3, Bakı, s. 77–85
6. Mehdiyev R., (2016), Sosial işin əsasları, Bakı, Elm, 240 s.
7. Petrov V., (2012), Социальная работа с детьми, Moskva, Питер, 304 s.
8. Qasımova N., (2020), Uşaq sosiallaşması və davranış inkişafı, Bakı, Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 176 s.
9. Quliyev A., (2020), Ailə siyasəti və sosial xidmətlər, Bakı, Şərq-Qərb, 198 s.
10. UNICEF, (2017), Alternative Care for Children: Global Report, New York, 156 s.
11. Vəliyev A., (2014), İnstitusional qayğının uşaqların psixoloji inkişafına təsiri, Azərbaycan Psixologiya Jurnalı, №2, Bakı, s. 45–56

ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL CHALLENGES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS IN SOCIAL WORK WITH CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

N.A. Gahramanova
Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. Social work with children deprived of parental care is one of the most important directions of social policy. Ensuring the socialization, psychological support, education, and integration opportunities of children belonging to this category is a key responsibility for both governmental and non-governmental institutions. This article analyzes the essence of social work carried out with children deprived of parental care, the existing organizational difficulties, the main directions of state policy, as well as the problems emerging in the functioning of social service structures. In addition, the article presents proposals and development directions aimed at increasing the effectiveness of the social work process.

Keywords: Social work, child protection, children deprived of parental care, social services, institutional care, guardianship.